

MA'HEDÜ İHYÂÎ'L-MAHTÛTÂT

(bk. MA'HEDÜ'L-MAHTÛTÂTÎ'L-
ARABİYYE).MA'HEDÜ'L-MAHTÛTÂTÎ'L-
ARABİYYE

(مهد المخطوطات العربية)

Arapça yazma eserlerle ilgili
çalışmalar yapan enstitü.

1946'da Kahire'de yapılan Arap Birliği toplantısında alınan bir kararla Arap Birliği Kültür Dairesi Başkanlığı'na bağlı olarak başlangıçta Ma'hedü İhyâî'l-mahtûtât adıyla kuruldu. İlk müdürü Yûsuf b. Reşid el-İş olup daha sonra bu görevi yapanlar arasında Selâhaddin el-Müneccid, enstitünün faaliyetine katılanlar içinde Fuâd Seyyid, Muhammed b. Tâvîf et-Tancî, Muhammed Reşâd Abdülmuttalib, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî gibi tanınmış ilim adamları bulunmaktadır.

25 Temmuz 1970'te Arap Birliği'nin yeni kurulan kültür alt birimi Arap Birliği Eğitim Kültür ve Bilim Teşkilâtı'na (ALECSO) bağlandı. 1979'da Mısır'ın İsrail'le Camp David Antlaşması'nı imzalaması üzerine kuruluşundan itibaren Kahire'de bulunan Arap Birliği Genel Sekreterliği ve Eğitim, Kültür ve Bilim Teşkilâtı ile birlikte üyeliği dondurulan Mısır'dan Tunus'a, 1981'de de Küveyt'e nakledildi ve yeni bir çalışma programı hazırlandı. Mısır 1989'da Arap Birliği'ne dönünce Kahire'deki enstitü Arap Birliği Eğitim Kültür ve Bilim Teşkilâtı'na bağlı olarak yeniden faaliyete başladı (1990). Irak'ın 1990'daki işgali sırasında bütün varlığı, Arap Birliği Eğitim Kültür ve Bilim Teşkilâtı'na bağlı el-Mevsû'atü'l-'Arabîyye'nin Bağdat'taki merkezine taşınan ve faaliyeti durdurulan Küveyt'teki enstitü 1991 yılının sonlarında Kahire'dekiyle birleştirildi.

Enstitünün kuruluş amacı, dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan resmî ve özel kütüphanelerdeki Arapça yazmaların kataloglarını tek bir katalogda birleştirmek, katalogu henüz hazırlanmamış yazmaların kataloglarını hazırlamak, Arapça yazmaların mikrofilmini çekerek bunları araştırmacıların istifadesine sunmak, değerli yazmaların tahkiki basımını gerçekleştirmek, yazmalarla ve bunların neşirleriyle ilgili dergi çıkarmak, bu konularda çeşitli kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapmak, yazmalar hakkında tanıtma ve

eğitme kursları düzenlemek şeklinde belirlenmiştir.

Arap Birliği, Birleşmiş Milletler Eğitim ve Kültür Teşkilâtı ile (UNESCO), Arapça yazmaların mikrofilme alınmasıyla ilgili nakdî yardım konusunda 1962'de bir anlaşma yapmış, 1963'te Mısır'da Dârü'l-kütûbi'l-Misriyye ile ona bağlı el-Hizânetü't-Teymûriyye, Tal'at, Mustafa Fâzıl, Halîm, Küle, Şinkitî, Zekiyye ve diğer birçok kütüphanede bulunan yazmaların önemli bir kısmının mikrofilmi çekilerek arşivlenmiştir. Yazma eser veya mikrofilmlerin temini için Mısır, Suriye, Lübnan, Filistin, Fas, Tunus, Hindistan, İran, Türkiye, Yemen, Suudi Arabistan, Almanya, İspanya, Portekiz, İngiltere, Rusya, İtalya ve Yugoslavya gibi birçok ülkeye heyetler gönderilmiştir. Enstitünün mikrofilmini aldığı yazma eser sayısı 1971 yılı sonu itibarıyla 30.000'e ulaşmıştı. Enstitünün Küveyt'e nakledilmesinin ardından bu mikrofilmler Kahire'de kaldığından yeni bir arşiv oluşturulmuştur.

Enstitü, daha sonra mikrofilm arşivinde bulunan yazmaların katalog çalışmaları başlamıştır. Fuâd Seyyid'in hazırladığı, tarih ve riyâzî ilimlerle tabii ilimler dışındaki konuları kapsayan I. cilt (Kahire 1954) enstitünün 1950'ye kadar mikrofilme çektiği yazmaları ihtiva etmektedir. Katalogun tarihe ilgili yazmaları içine alan II. cildinin ilk kısmını Lutfî Abdübedî (Kahire 1956), iki (Kahire 1957) ve üçüncü (Kahire 1959) kısımlarını Fuâd Seyyid hazırlamıştır. Dördüncü kısmı (Kahire 1970) hazırlayanın adı belirtilmemiştir. III. cildin astronomi, astroloji ve mîkâta dair yazmaları ihtiva eden ilk kısmını Paul Kunitzsch (Kahire 1958), tıp yazmalarını içeren ikinci kısmını İbrâhim Şebûh (Kahire 1959) düzenlemiştir. Tıp katalogunun ikinci kitabı 1978'de yayımlanmıştır. Fuâd Seyyid'in hazırladığı üçüncü kısım (Kahire 1960), riyâziyyâta (hesap, cebir, hendese), dördüncü kısım (Kahire 1963) kimya ve tabîiyyâta dairdir. Yine Fuâd Seyyid'in düzenlediği katalogun IV. cildi (Kahire 1964) genel bilim-sanat konularındaki yazmaları kapsar. Enstitü daha sonra Fuâd Seyyid'e ait I. cilde (1954) zeyiller yayımlamıştır. I. cildin edebiyat yazmalarının ikinci kısmını (1979) hazırlayanın adı zikredilmemiş, üçüncü bölümü (Kahire 1400/1980), Münîr Muhammed el-Medenî, dördüncü (Kahire 1994), beşinci (Kahire 1995) ve altıncı (Kahire 1996) kısımlarla nahiv yazmalarının ikinci kısmı (Kahire 1997) İsâm Muhammed

Şentî, fıkıh yazmalarına yapılan zeylin ilk cüzü (Küveyt 1986) Abdülhafız Mansûr ve Abbas Abdullah Künne tarafından hazırlanmıştır. Şentî, Paul Kunitzsch'in daha önce düzenlediği katalogu da ilâvelerle yeniden neşretmiştir (Kahire 1999). Enstitünün Küveyt Kütüphanesi'ndeki hadis mikrofilmleri katalogunu Abbas Abdullah Künne hazırlamıştır (I. cilt, Kahire 1997). Çeşitli ülkelerdeki yazma eser kütüphanelerinin kataloglarını yayımlayan enstitü basılı klasik Arapça kitaplarla ilgili bir katalog da neşretmiştir (el-Mu'cemü's-şâmil li't-türâsi'l-'Arabîyyi'l-mahtû', I-V, haz. Muhammed Âsâ Sâlihîyye, Kahire 1992-1995).

Enstitünün 1955'te yayımlamaya başladığı, yılda iki sayı çıkan *Mecelletü'l-Ma'hedi'l-Mahtûtâtî'l-'Arabîyye* adlı dergi 1999'da XLIII. cilde ulaşmış olup yayımı devam etmektedir. Dergide çeşitli kütüphanelerdeki Arapça yazmaların meselelerine, bunların tanıtılmasına ve enstitünün etkinliklerine dair yazılar bulunmaktadır. *Ahbârü't-türâsi'l-'Arabî* adıyla on beş günde bir çıkarılan dergide ise Arapça yazmaların neşirleri hakkında bilgilere ve bazı yazmaların neşirlerine yer verilir. Enstitünün 50. kuruluş yıldönümü münasebetiyle 21-22 Nisan 1996 tarihinde Kahire'de bir kongre düzenlenmiş, sunulan tebliğ ve değerlendirmeler dergide yayımlanmıştır (bk. bibl.).

Ayrıca her yılın sonunda o yıl neşredilen yazmalar, herhangi bir kütüphanede mevcut olup da kataloglara girmemiş, GAL, GAS vb. eserlerde yer almayan yazmalara dair bir indeks yayımlayan enstitü birçok önemli yazmanın neşrini gerçekleştirmiştir. Otuza yakın yazma müstakil kitap halinde, seksen kadarı da dergide yayımlanmıştır (bir listesi için bk. MMA [Kahire], XL/1 [1417/1996], s. 160-166). Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*' adlı eseri, İbn Manzûr'un *Muhtârü'l-Eğânî*'si, İbn Fâris'in *Mücmelü'l-luğâ'sı*, Mekî b. Ebû Tâlib'in *et-Tebşîrâ'sı*, Şemsüleimme es-Serahsî'nin *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'i, İbn Sîde'nin *el-Muḥkem*'i, Belâzûrî'nin *Ensâbü'l-eşraf*'ı, Kerecî'nin *İnbâtu'l-miyâhi'l-hafîyye*'si bunlar arasında zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

es-Sicillü's-şekâfi: sene 1952, Kahire 1954, tür.yer.; Salahuddin al-Munağğed, "L'institut des manuscrits arabes et ses activités", *Actes des Vierundzwanzigsten internationalen orientalisten-Kongresses München, 28 August bis*

4 September 1957 (nşr. H. Franke), Wiesbaden 1959, s. 279-288; M. Şefik Gurbâl, *el-Mevsû'atü'l-'Arabîyyetü'l-müeyyessere*, Beyrut 1987, tür.yer.; İzzet Yâsîn Ebû Heybe, *el-Mahfû'âtü'l-'Arabîyye, fehârisühâ ve fehresetühâ ve mevâtinühâ*, [baskı yeri yok] 1989 (el-Hey'etü'l-âmme li'l-kitâb), tür.yer.; Abdullah eş-Şerîf, "Merâkizü't-türâs fi'l-vaṭanı'l-'Arabî", *Mecelletü'l-veşâ'ikü'l-mahfû'ât*, II/2, Trablus 1987, s. 275-281; *MMMA* (Kahire), XL/1 (1417/1996), tür.yer (enstitünün 50. kuruluş yıldönümü kongre tebliğleri).

MUHAMMED HARB

MAHFİL

(المحفل)

İslâm mimarisinin dinî yapılarında özel kullanımları olan mekân birimleri verilen ad.

İslâm mâbedlerinde halifelerin, hükümdarların veya bu iki niteliği şahsında birleştiren devlet başkanlarının maiyetleriyle birlikte namaz kılmasına tahsis edilen birimler **maksûre** veya **mahfil** olarak adlandırılmıştır. Aslında İslâm dininin özüne ters düşen ve gerek Asr-ı saâdet'te gerekse ilk üç halifenin zamanında görül-meyen bu uygulamanın ikinci halife Hz. Ömer'in camide şehid edilmesi üzerine emîrû'l-mü'minînin hayatını güvenlik altına almak için başlatıldığı, ilk defa üçüncü halife Hz. Osman'ın Medine'deki Mes-cid-i Nebevî'de maksûre olarak adlandırılan, zemini yükseltilmiş ve çevresi kuşatılmış bir mahalde namaz kılmayı âdet edindiği bilinmektedir. Dört halife döneminin sona ermesi ve Emevîler'in saltanat kurumunu ihdas ederek hilâfetle birleştirmeleriyle iyice güçlenen bu gelenek, Emevîler'in ardından İslâm dünyasında hâkimiyet kuran diğer hânedanlarca da devam ettirilmiştir.

Anadolu Türk mimarisinde mahfil uygulamasının erken örneği Divriği Kale Camii'nde görülmektedir (576/1180-81). Batı duvarının kuzey ucunda yer alan ve zeminden yüksek tutulmuş olan sivri kemerli kapı açıklığı yapının içinde bu yönde ahşap bir mahfilin varlığına işaret etmektedir. Niğde Alâeddin Camii'nde (620/1223) kuzey yönde minarenin hemen yanında yer alan kapının içeride ahşap hatıllı mahfile açıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu'da bu geleneğe bağlanan ve özgün biçimiyle günümüze ulaşan en eski örnek Divriği Ulucamii'ndedir (626/1229). Fevkanî ve ahşap olan bu mahfil bağımsız bir girişle donatılmış olup harimin güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin zayıflamasına

paralel olarak tarih sahnesine çıkan beyliklerin hükümdarları tarafından yaptırılan camilerde de mahfil geleneği devam eder. Beylikler döneminin en eski örneği, Eşrefoğulları'nın merkezi olan Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii'nin (698/1299) güneybatı köşesinde teşhis edilir. Söz konusu mahfil batı cephesinde bulunan bir kapıya sahiptir. Ancak bu kapıdan doğrudan mahfile geçilmemekte, harime girildikten sonra sağda duvara yaslanan ahşap merdivenle mahfile ulaşılmaktadır. Mahfil fevkanî olarak tasarlanmış, duvarlara ve çatıyı destekleyen ahşap dikmele-re oturan döşemesi, caminin bezemesiyle uyum gösteren geometrik şebekeli ahşap korkuluklarla kuşatılmıştır. XIII. yüzyıla ait her iki örnek de cami içindeki konumları ve tasarımlarının ana hatlarıyla Osmanlı döneminin hünkâr mahfillerine öncülük etmiştir.

İlhanlı Devleti'nin çöküşü ve Anadolu'da bu devletin enkazı üzerinde Eretna-oglu Devleti'nin kuruluşu sırasında yaptırılan Niğde Sungur Bey Camii'nde (736/1335-36) harimin kuzey duvarı, tonozları taşıyan kemerlerin üzengi hizasından itibaren inceltilerek geriye (kuzeye) çekilmiş, kemerlerin oturduğu pâyelerin arasında kalan üç adet dikdörtgen planlı alan mahfil birimleri olarak değerlendirilmiştir. Bunlardan kuzeydoğudaki birim bağımsız bir girişle donatılmış olan hükümdar mahfilidir. Kuzey cephesinin solunda (doğusunda) bu mahfile ait dikdörtgen açıklıklı küçük giriş bulunur. Yüksekte kalan mahfil kapısı sonradan örülerek kapatılmış, duvara ankastre olan merdiven de tıraşlanmıştır.

Beylikler dönemine ait başka camilerde de bu tür mahfillerin tasarlandığı, ancak sonradan beyliklerin Osmanlı Devleti'ne katılması üzerine işlevlerini yitirip ortadan kalktıklarına ilişkin bazı izler teşhis edilmektedir. Meselâ Karamanoğlu Beyliği yapılarından olan ve yirmi beş adet dikdörtgen birimden meydana gelen Ak-saray Ulucamii'nde (811/1408-1409) güneybatı köşesindeki birimde dikkati çeken bazı mimari ayrıntılar burasının zamanında hükümdar mahfil olarak tasarlanmış olabileceğine işaret eder. Söz konusu birimin batı duvarında cepheden bakıldığında diğer tepe pencerelerinden daha büyük, aslında kapı olduğu anlaşılan bir açıklık bulunmakta, içeride bu açıklığın eşik hizasında, bugün mevcut olmayan bir ahşap katın kirişlerinin oturacağı konsol dizisi yer almaktadır.

Osmanlı mimarisi terminolojisinde "hünkâr mahfil" veya "mahfil-i hümayûn" olarak adlandırılan bu birimler padişahların cuma ve bayram namazlarını, ayrıca kandil gecelerinde yatısı namazlarını bulundukları şehirde selâtin camilerinden birinde eda etmeleri söz konusu olduğundan daha ziyade Osmanlı başşehirlerindeki camilerde görülmekte, özellikle Edirne ve İstanbul'daki cami mimarisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Osmanlı camileri içinde hünkâr mahfiline sahip olduğu kesin olarak bilinen en eski tarihli yapı Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı Yeşilcamii'dir (822/1419). Yoğun çini bezemesiyle dikkati çeken hünkâr mahfil yapının kuzeyinde üst katın ekseninde yer almakta, zemin kattaki giriş eyvanının üstüne oturan ve loca görünümü arzeden bu mekân bir Bursa kemeriyle harime açılmaktadır. Hünkâr mahfilini arkadan ve yanlardan kuşatan, hükümdarın maiyetiyle harem halkına mahsus olduğu anlaşılan toplam beş adet birim kendi türünün ilk örneği olan bir hünkâr kasrı meydana getirir. Yeşilcamii'deki bu düzenlemeye, hünkâr kasırlarının giderek önem kazandığı ve büyüdüğü XIX. yüzyıldan itibaren İstanbul camilerinde tekrar dönülmüş olması dikkat çekicidir.

İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed dönemine (1451-1481) ait hünkâr mahfilleri ortadan kalkmış bulunduğundan Osmanlı mimarisi tarihinde Bursa Yeşilcamii'dekinden sonra bilinen en eski hünkâr mahfil Edirne'deki Beyazıt Camii'nde (893/1488) yer almaktadır. Daha sonra İstanbul camilerinde teşhis edi-

Bursa Yeşilcamii'nin hünkâr mahfil

